

»CIKCAK«. FENOMENOLO [KA ARHEOLOGIJA EDMUNDA HUSSERLA

Freudove priljubljene metafore o arheologiji Husserl ni niti poznal niti sam ustvaril; ker momenta *neznanega* [Unvertrauten] kot konotacije ni mogoče odpraviti, se mu pač razkrivanje ruševin skritega ne bi zdelo povsem ustrezno. Filozofija novega tipa naj bi bila *znanost o trivialnostih*, a ravno zato ne njihov inventar ali muzej.¹

Fenomenologija in arheologija

9

Ocena Hansa Blumenberga ustreza običajnemu stereotipu. Dejansko med protagonistoma obeh pomembnejših miselnih smeri iz predzadnjega preloma stoletij, katerih vpliv skozi številna desetletja čutimo vse do danes, ni prišlo do nikakršne izmenjave. Husserl ni bral Freuda. Nasploh je opazil le malo raziskovalnih dosežkov svojega časa, če niso prišli do njega neposredno, po osebni poti. – Tako je bilo pri Wilhelmu Diltheyu, ki je – enako kot Husserl – skušal duhoslovne znanosti, ki so bile v 19. stoletju odrinjene, obraniti pred naravoslovnimi.²

¹ Hans Blumenberg, *Zu den Sachen un zurück*, iz zapuščine, ur. Manfred Sommer, Frankfurt a. M. 2002, str. 349.

² »[M]aloštevilni pogovori leta 1905 z Diltheyem v Berlinu (ne njegovi spisi) [so pomenili] impulz [...], ki je vodil od Husserla iz *Logičnih raziskav* [Husserlovega prvega ‚poglavitnega dela‘ po habilitaciji; S. G.] do *Idej* [Husserlove sistematične razgrnitve njegove fenomenologije 13 let zatem; S. G.]« Edmund Husserl, 27. junija 1929 v pismu Georgu Mischu. – V svojem predavanju na Akademiji leta 1894, ki je imelo naslov »*Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie*«, je Dilthey kritiziral eksperimentalno psihologijo svojega časa in njeno ‚razkosavanje‘ za-znavne celote. Podobno se je Husserl zavzel za fenomenološko utemeljitev psihologije, ki naj le-to veže na človeka kot telos. »Prenos ideje *naravoslovja* na znanost o duhovnih bitjih in duši sami« je imel Husserl za »principierno napačen« (Hua IX, str. 142). [Hua = Edmund Husserl, *Gesammelte Werke, Husserliana*, Den Haag/Dordrecht/Boston/London 1950 isl.]

Tudi drugi vidik Blumenbergove ugotovitve, domnevna neskladnost med Freudovo in Husserlovo zasnovo, je na prvi pogled pravilen: fenomenologija velja običajno za metodo, ki je ne sumimo arheologije, za to naj bi bila celo nezmožna. Če sploh, potem je – kot za Foucaulta³ – sama predmet arheološke zgodovine védenja. Vendar ji njena sočasnost s psihoanalitično arheologijo omogoča participiranje pri nekem podobnem projektu.⁴ Na prvi pogled se psihoanaliza in fenomenologija precej razlikujeta, kolikor zadnja nima nikakršnega koncepta nezavednega, četudi je v svojem opisovanju zavesti analogno strukturirana. Pri tem področje transcendentalne zavesti v fenomenološkem opisovanju korelira s področjem nezavednega, že zato, ker sta obe področji predmet »radikalnega« gibanja razsvetljenstva.⁵ Področje uporabe se sicer razlikuje (osvetlitev nezavednega v okviru terapije sledi namenu zdravljenja pacienta, razkritje transcendentalnih struktur zavesti pa, nasprotno, utemeljitvi znanosti), faktično pa, če se ozremo nazaj, sta služili obe vsakič drugemu cilju: s strukturalizmom vstopa psihoanaliza v neko novo paradigmo konstrukcije racionalnosti, fenomenološka metoda pa je v eksistencialni analizi postala individualni instrument analize.⁶

10

Freud in slojevitosti psihe

V *Študijah o hysteriji* iz leta 1895, ki jih je napisal skupaj z Breuerjem, Freud leto pred poimenovanjem svoje terapevtske prakse naravoslovni model »sloja«

³ Fenomenologija pa služi Foucaultu kot vodilni fosil prehoda v moderno: »Fenomenologija je torej dosti manj vračanje k stari racionalni določitvi Zahoda, temveč bolj zelo občuten in primeren prikaz velikega preloma [...]«. Michel Foucault, *Die Ordnung der Dinge. Eine Archäologie der Humanwissenschaften*, prevod iz francoščine: Ulrich Köppen, Frankfurt a. M. ¹²1994 [1966], str. 392. – S tem ko fenomenologijo osredotoči na temeljno končnost, [Foucault] *a priori* in neupravičeno zavrže interes za vsakršno branje, ki pomeni pri Husserlu ponovno vzpostavitev metafizičnih tem in ki sega še globlje, kot domneva sam avtor.« Gérard Lebrun, *Zur Phänomenologie in der Ordnung der Dinge*, v: *Spiele der Wahrheit. Michel Foucaults Denken*, François Ewald in Bernhard Waldenfels (ur.), Frankfurt a. M., str. 15–38 [1989], str. 29.

⁴ Glede neposredne primerjave obeh prim. najnovejšo: Iris Därmann, »Wenn Gedächtnis Erinnerungsbild wird: Husserl und Freud«, v: *Homo Pictor*, Gottfried Boehm (ur.), *Colloquium Rauricum*, Bd. 7, München/Leipzig 2001, str. 187–204.

⁵ »Radikalnost‘ filozofije tiči v radikalizaciji njenega problema.« Eugen Fink, *Das Problem der Phänomenologie Edmund Husserls*, v: isti, *Studien zur Phänomenologie 1930–1939, Phaenomenologica 21*, Den Haag 1966, str. 179–223 [1939], str. 184.

⁶ V tem smislu mladi Foucault podpira simbiozo fenomenologije in psihoanalize v eksistenčni analizi [Daseinsanalyse]. Michel Foucault, »Einleitung«, v: Ludwig Binswanger, *Traum und Existenz*, prevod iz francoščine in spremna beseda: Walter Seitter, Bern/Berlin 1992, str. 7–93, 28 isl.

in njegovega razkritja spremeni v arheološko izkopavanje.⁷ Da bi predstavil nezavedno, ki ga je treba razkriti, Freud sukcesivno diferencira dve paralelno konstatirani »razporeditvi«⁸ slojev oz. načinov slojevitosti ter njuno specifično obliko razkritja. Najprej predstavi model *prima facie* arheološke slojevitosti (1.), po katerem potekajo posamezni sloji v »linearni kronološki razporeditvi« (prav tam) neposredno pod površino, od mlajših k starejšim na dnu. Kot zgled za to sestavo slojev služi model knjige oz. papirnega zvitka.⁹ Enako kot pri prikazu arheoloških slojev ter smeri razvoja njihovega odkrivanja (od zgoraj navzdol) ne pride na površje najprej »prvi« dogodek, temveč zadnji.¹⁰ Zadnji sloj pa, nasprotno, tvori začetek. Freudov model s tem v ožjem smislu ustreza konceptu slojevitosti, ki se je prvotno izoblikoval v geološkem kontekstu (2.): »teme«, tako Freud, kažejo neko »koncentrično« gradnjo, ki »ovija patogeno jedro« (prav tam). – Tukaj postane celotna zemeljska obla, tako kot pri monadah, predloga tipične slojevitosti nekega specifičnega problematičnega psihičnega primera.

Na koncu Freud oceni še »tretjo vrsto razporeditve«, do katere pride zaradi diverznosti vsebin in ki dopušča rekonstrukcijo: »Povezava z logično nitjo, ki sega do jedra in ki se utegne skladati z – v vsakem primeru posebno – neenakomerno in večkratno ukrivljeno potjo«.¹¹ Ne da bi bilo to izrecno navedeno, gre tukaj za situacijo po terapiji (3.), torej *po* razkritju slojev s pomočjo obeh navedenih modelov, ki naj bi bila po svoji naravi »morfološka« (prav tam). Po Freudu obravnavamo zdaj sloje predvsem v njihovem medsebojnem razmerju, zaradi česar lahko Freud glede na to, zadnjo obravnavo sloja govori o »logični prepletenosti« z »dinamično naravo« (prav tam). – Konstatirane so soodvisnosti, ki utemeljujejo neko kompleksno kronologijo: »Medtem ko bi morali zadnje [namreč morfološke razporeditve] prikazati v prostorsko izpeljani shemi

⁷ Glede psihoanalitične arheologije glej prispevek Richarda Armstronga, *Urorte und Urszenen. Freud und die Figuren der Archäologie*.

⁸ Josef Breuer/Sigmund Freud, Zur Psychotherapie der Hysterie, v: Sigmund Freud, *Gesammelte Werke* [=GW], kronološko ur., s sodelovanjem Marie Bonaparte, princese Grške, uredila Anna Freud, E. Bibring, W. Hoffer, E. Kris in O. Isakower, 18. Bde., Frankfurt a. M. ⁹1990 [1940–52], Bd. I, str. 292.

⁹ »V analizi moje pacientke [...] so vsebovani [...] spominski fascikli: [...] vsakič nastopajo v nekem kronološkem redu [...].« (Prav tam.)

¹⁰ Po Freudu psihotični pacienti le »otežijo« »delo analize zaradi te značilnosti, da pri reprodukciji obrnejo zaporedje nastajanja; najbolj sveže, najnovejše doživetje fascikla nastopa kot prvi, vrhnji list«, konec pa predstavlja tisti vtis, s katerim se je zaporedje dejansko začelo« (prav tam).

¹¹ Prav tam, str. 293.

s togimi, lokastimi in ravnimi linijami, bi morali pot logične prepletenosti premeriti s paličico, ki na najbolj zavutih poteh prodira iz površinskih slojev in se vrača nazaj, a na splošno prehaja iz periferije k osrednjemu jedru, pri čemer se mora dotikati vseh postaj, torej podobno *kot se cikcakasta rešitev naloge skakačevega skoka* [Rösselsprungaufgabe] *ne zmeni za oznako polj.*¹²

»Cikcak«

Skakač ima pri šahu določeno gibanje, Freud ga označuje kot »cikcak«, ki jasno odstopa od vsake druge figure: je edina figura, ki sme oz. mora prekiniti linearno gibanje in tako iz horizontale preiti v vertikalno ali obratno. Te menjave dimenzij ne more izpeljati nobena še tako visoko rangirana figura. Tudi transverzalno gibanje dame, tekača ali občasno kmeta je takšno le, če ga gledamo iz koordinat, ne pa v samem sebi. Naloga »skakačevega skoka«, o kateri govori Freud, je v tem, kako se na vsakem od 65 polj šahovnice v cikcakastem gibanju (ena poteza vertikalno, dve horizontalno – dve horizontalno, ena vertikalno – ena poteza horizontalno, dve vertikalno – dve horizontalno, ena vertikalno) ustavi le enkrat. Tako je treba po Freudu premeriti celotno področje razkrite zavesti, in sicer na artifičialen način: gre ravno za to, da presežemo »naravno« (naravoslovno) razporeditev (sedimentacijo). V nasprotju z le-to vzpostavlja psihoanalitično spoznanje interne povezave med sloji.¹³

12

Husserl pa uporabi isti primer za ilustracijo svojega arheološkega postopanja. To se ne zgodi na katerem koli mestu, temveč na začetku rokopisa, ki ga je bil Husserl napisal več kot tri desetletja po Freudovi študiji in ga je na ovitku naslovil¹⁴ s »Fenomenološka arheologija«¹⁵; začetek teksta se glasi takole:

¹² Prav tam; kurziv S. G.

¹³ Na primer v prikazu splošno veljavnega motiva v njegovi spreminjajoči se podobi.

¹⁴ Ideja za to pa je vendarle starejša: sam Husserl govori v predelavi svojih londonskih predavanj, ki jih je imel junija 1922 na *University College*, na katerih je govoril o fenomenološki metodi (ta predavanja je imel naslednji zimski semester v Freiburgu pod naslovom »Uvod v filozofijo«), o tem, da je že v svojih *Logičnih raziskavah* – torej malo pred izidom Freudove *Razlage sanj* na prelomu stoletja – uporabljal »metodo cikcaka« (Hua XXXV, str. 94).

¹⁵ Gre za rokopis, ki ga vodijo v Husserlovem arhivu pod signaturo „C 16 VI“. Diemer je prvič opozoril na zvitek, ki ga je citiral po izdelani tiposkriptni varianti Husserlovega asistenta Eugena Finka, ki pa je zaznamovan s samovoljnimi posegi Finka. Prim. Alwin Diemer, *Edmund Husserl. Versuch einer systematischen Darstellung seiner Phänomenologie*, 2., verbesserte Auflage, *Monographien zur philosophischen Forschung*, z razlago Georgija Schischkoffa, Bd. XV, Meisenheim am Glan ³1965 [1956], str. 11, op. 6.

»Fenomenološka arheologija, odkopavanje konstitutivnih zgradb, ki so skrite v svojih stavbnih členih, zgradb aperceptivnih čutnih storitev [Sinnesleistungen], ki so pred nami izgotovljene kot izkustveni svet. Vpraševanje nazaj [das Zurückfragen] in potem razkrivanje posameznih storitev, ki vzpostavljajo bitni smisel, do zadnjih, *archai*, da bi od le-teh navzgor spet lahko ustvarili v duhu samoumevno enotnost tako raznovrstno fundiranih bitnih veljav [Seinsgeltungen] z njihovimi relativno bivajočim. Kakor pri običajni arheologiji: rekonstrukcija, razumevanje v ‚cikcaku‘.«¹⁶

Preden si bomo ogledali Husserlovo arheološko vprašanje po »archai«, bomo na tem mestu posvetili pozornost najprej zaključku uvodnega odstavka: tako kot Freud se tudi Husserl pri arheologiji navezuje na »cikcak«. Menjavi dimenzij pri šahu se pridruži pri njem še ena značilnost, namreč tista, ki jo nahajamo med redom in naključjem, dialektičnim mišljenjem in materialno kontingenco. Dokončna slika, ki jo Husserl napravi o »običajni arheologiji«, se izriše – drugače kot pri Freudu, kateremu ne gre le za interpretacijo najdb, temveč tudi za način njihovega odkrivanja – pri ravnanju z artefakti: »rekonstrukcija«.

Rede-[kon]dustrukcija

Kot je to dojel Martin Heidegger, Husserlov asistent in naslednik, moramo postopanje fenomenologije misliti v trojni konstelaciji »redukcije« (1.), »konstrukcije« (2.) in »destrukcije« (3.).¹⁷ »Redukcija« (1.) je torej najpomembnejši postopkovni način fenomenologije: brati (in razumeti) jo moramo s predlogom ‚na‘, ker s tem ne mislimo običajnega, biološko konotiranega smisla ‚redukcije od‘, ki izraža deficitarno zmanjšanje. Redukcija ‚od nečesa na‘ [von Etwas auf] je sorodna semiotičnemu konceptu »redundance«, kolikor gre za nujen, »neredundanten« del – torej (semantično) »jedro« – nekega izraza, stvari ali celo ideje.¹⁸ To je analitični pomen, ki ga ima pred očmi Husserl, izučen ma-

¹⁶ Husserl, C 16 VI, list 76a, I.

¹⁷ Prim. Martin Heidegger, *Die Grundprobleme der Phänomenologie* (1927), Friedrich-Wilhelm von Herrmann (izd.), *Gesamtausgabe*, II. Abt.: *Vorlesungen 1919-1944*, Frankfurt a. M. 31997 [1975], str. 29.

¹⁸ Tako kot Husserl uporablja tudi Freud pojem redukcije v smislu »zvajanja«. –V konkretnem kontekstu (*Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten* iz leta 1905): zvajanje (jezikovne) šale

tematik, ko redukcijo prvič predstavi s pomočjo zvezanja kompleksnih računskih operacij na njihove temeljne operacije.¹⁹ Vendar se redukcija zunaj deduktivnega idealnega prostora matematike ne odvija v takšnih odvodih. Toliko je ta za Husserlov namen, posredovati med logiko in psihologijo, neuporabna: Husserl je hotel določiti »nespremenljivke« (v) zaznavanja(-u) (iz le-tega) in z njimi hkrati potrditi zakone logike oz. demonstrirati, da je logiko mogoče utemeljiti »psihološko« (v smislu fenomenološke psihologije), ne da bi jo morali tretirati kot golo subjektivno tvorbo zora.²⁰

Med svojim delom Husserl deklinira veliko redukcijskih variant: psihološko, eidetično, transcendentalno in samo fenomenološko redukcijo – če naštejemo le najbolj znane.²¹ V vsakem od teh primerov gre za paradokсно početje, namreč reduciranje zaznavanja na njegovo »bistvo«, ki je resnično, neodvisno od vsakokratne prostorsko-časovne zaznave. S tega stališča spada Husserlov »redukcionizem« še k platonskemu vpraševanju po resnici. A Husserl – drugače kot Platon – bistvom (ali »idejam«) ne pripisuje kake vnaprej določene eksistence, ki bi jim zagotavljala neodvisnost od zaznave – v ontološkem smislu. Eksistirajo le v vsakokratnih zaznavah. Ker si zaznave sledijo, tako Husserl, se njihove ireduktibilne bitnosti [Wesenheiten] sedimentirajo v individualnem in tudi kolektivnem spominu ter tako dosežejo svoj navidezno avtonomni status, ki nazadnje zakriva njihovo genezo v izkustvu.²²

14

z razčlenitvijo njenih notranje pomešanih delov na le-te (kar pripelje do izničenja šale): »Da bi prišli do tehnike te šale, moramo uporabiti na njej tisti redukcijski postopek, ki šalo s spremembo izraza izniči in na njeno mesto ponovno vstavi prvotni polni smisel, ki ga lahko prav gotovo uganemo iz dobre šale.« (GW, Bd. VI, str. 22.)

¹⁹ Prim. Hua XII, str. 279.

²⁰ Prim. nekoč odmevno »Widerlegung des Psychologismus«, Hua XVIII, str. 63 isl.

²¹ Za vpogled v (tekstovno) zgodovino »redukcije« prim. Rudolf Boehm, Die phänomenologische Reduktion (1962), v: isti, *Vom Gesichtspunkt der Phänomenologie. Husserl-Studien, Phänomenologica*, Bd. 26, Den Haag 1968, str. 121–140 [1965]. – Na kratko povedano, psihološka redukcija poudarja nazorni značaj zaznavne vsebine, eidetična idealnega in transcendentalna končno strukturalnega. S fenomenološko redukcijo Husserl izmenično označuje te variante, redukcijsko izvajanje ali tudi celotni fenomenološki projekt.

²² Husserlov posthumni spis *Erfahrung und Urteil*, ki ga je leto po njegovi smrti izdal njegov asistent Landgrebe, je zato v podnaslovu označen kot *Poskus genealogije logike [Untersuchung zur Genealogie der Logik]*. Glede ponovno geološko konotirane povezave z Nietzschejevo genealogijo moralne zgodovine prim. Stephan Günzel, »Unterirdische« Radikalaufklärung von Kant zu Nietzsche. Ein Beitrag zur philosophischen Archäologie und ihrer Epistemologie, izšlo v: *Nietzsche – Radikalaufklärer oder radikaler Gegenauflklärer*. Internationale Konferenz (Weimar 15.–17. 05. 2003), Nietzscheforschun, Sonderbd. 2, Berlin 2004.

Opis bistev v zaznavanju pa je nekaj neuresničljivega: dejansko bi bila vsaka zaznava aficirana z opisom oz. refleksijo in zato ne bi bila več »avtentična«. Husserl se sooči s problemom na dvojen način: enkrat – za rešitev problema bolj ali manj nezadovoljivo –, ko opozori na nujno mirovanje opazovalca, ki opisuje: mora se spustiti v tako imenovano *epoché*, s čimer izstopi iz toka vsakdanjika in konteksta objektov. A ravno s tem izgubi stik z aktualno zaznavo, zaradi česar večinoma ne analizira nobene realno navzoče zaznave, temveč se navezuje le na predstavljene, torej izmišljene primere.²³ Le-ti pa so povsem druge kakovosti in spadajo bolj na opisno področje spominov ali h komplementarni igri med spominjanjem in zaznavo, torej na področje »čiste« analize zaznave. Husserl se tako, drugič, končno spoprime s transcendentalno zastavitvijo vprašanja, ki jo je uvedel Kant in po kateri ne gre več za kakšen opis zaznavnih vsebin, temveč njihovih pogojev: za to, česar ne moremo zaznavati, pa je za zaznavanje vendarle nepogrešljivo. Drugače kot Kant, ki – poleg prikaza prostora in časa kot vnaprej postavljenih pogojev – takoj opozori na formalnosti logike, se Husserl zadrži pri »materialnostih«, kot so čuteče telo (Husserl ga označi kot ‚Leib‘) in drugi zaznavni subjekti, ki tvorijo okolico subjekta, njegov »živiljenjski svet«. Oboje po Husserlu ne spada v zaznavno področje. Sicer so druga telesa »vidna«, a ne tisto v njih, kar sam označi kot zavest, ki je zmožna zaznavati. Tudi lastno telo je lahko gledano in občuteno, vendar pa, še enkrat, ne to, da in kako čuti. Lastno telo za samega Husserla ni refleksivno izkusljivo, pač pa refleksivno izkušajoče.²⁴

Husserl s tem zaznavo »konstruira« (2.), s čimer bi rad pokazal, kako se stvari v zaznavnem polju vzpostavljajo in sestavljajo, »konstituirajo«. Tisto, kar redukcija in konstrukcija skupaj podajata, je v tekstu o fenomenološki arheologiji poimenoval kot re-konstrukcijo: pregled posameznih (bistvenih) sestavnih delov. Natanko to vidi realizirano v »običajni arheologiji«, v njenem specifičnem procesu razumevanja. Ta proces je določen s »cikcakom«, izmenjavo vse-

²³ Prim. primere iz Husserlovega predavanja v poletnem semestru 1907, glavne dele iz fenomenologije in kritike uma, objavljene kot *Ding und Raum*, Hua XVI.

²⁴ Če pogledamo kulturnozgodovinsko, išče Husserl neko oporo v zaznavi v trenutku, ko razpade njena integracija. (Prim. 2. opombo) – Eksperimentalna zaznavna psihologija »odkrije« aktivni krog refleksnega loka in »nezavedni« potek dražljaja in odziva, ki se odigrava v njem. Fiziološki potujitveni momenti postajajo očitni predvsem pri gledanju, ki je odvisno od telesno spremenljivega stanja, postavljena pa mu je tudi antropološka omejitev. Subjekt postane pri tem »subjektivnost« in efekt svoje zaznavne raznolikosti, katere lastna integracija s telesom poteka skozi čas, vendar na neki od samega telesa nezaznavni ravni. Prim. Jonathan Crary, *Aufmerksamkeit. Wahrnehmung und moderne Kultur*; prevod iz angleščine: Heinz Jatho, Frankfurt a. M. 2002 [1999].

povprek med fragmenti, povratno navezavo na tolmačenje že prepoznanih sestavnih delov in po možnosti njihovo revidiranje. Arheologija pri tem ne ravna povsem dialektično, saj noče zapustiti svojega predmeta oz. negirati njegove materialnosti. Le-ta ostaja ireduktibilni sestavni del interpretacije. Spoznanje v arheologiji, v njenem določanju najdb, se tudi ne vzpostavlja premočrtno, progresivno napredujoče, temveč v opisani povratni navezavi kot abduktivno tvorjenje hipotez,²⁵ ki se dokazuje s svojo primernostjo.²⁶ V arheološki dejavnosti je impliciran tudi Heideggrov korak fenomenološke »destrukcije« (3.), ki pa ga Husserl nikoli ne opravi eksplicitno, kot »razrahljanje otrdele tradicije in odstranitev zakritosti, za katero je odgovorna.«²⁷ S tem ko sledi²⁸ ravno

²⁵ Ta forma sklepanja, ki jo je prikazal Peirce, rešuje problem indukcijske paradigme, empirično-znanstvenega sklepanja iz posameznih primerov na pravilo (s katerim postane določljivo »obče«), spričo predloženega rezultata. Kot pravilo, ki se ne navezuje na aksiomatični (dedukcijski) sistem, ta forma velja vsakič le začasno, do svoje možne ovržbe. Da pa bi iz enega primera in rezultata sploh lahko skleпали na pravilo, mora priti pred tem do njegovega implicitnega preizkusa, s pomočjo katerega iz rezultata sklepamo na utemeljitveni posamični primer, začetni pogoj. Povratno sklepanje na ta primer pa je abduktivno postopanje. Prim. Charles S. Peirce, »Minutiöse Logik. Aus den Entwürfen zu einer Logik«, v: isti, *Semiotische Schriften*, Christian Kloesel in Helmut Pape (izd. in prev.), Bd. 1, Frankfurt a. M. 1986, str. 376–408 [1901]. Za arheološko delo je to bistveno, kolikor je najdba prisotna kot rezultat, katerega nastanek razložimo s pomočjo hipoteze. Prim. Reinhard Bernbeck, *Theorien in der Archäologie*, Tübingen/Basel 1997, str. 49–64.

²⁶ Tudi zgodovinar medicine Fleck govori v tem smislu o »cikcakasti liniji«, ki lahko ponazori dinamiko razvoja znanja in znanosti. Ludwik Fleck, *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv*, uvod napisal in ur. Lothar Schäfer in Thomas Schnelle, Frankfurt a. M. ²1993 [1935]. – Spet Foucault pa »cikcak« navezuje na odnos, ki povezuje dve paralelni »seriji« (na primer logični zavestni in čutni zaznavni tok). Michel Foucault: *Theatrum Philosophicum*, prevod iz francoščine: Walter Seitter, v: Gilles Deleuze/Michel Foucault, *Der Faden ist gerissen*, prev. Walter Seitter in Ulrich Raulff, Berlin 1977, str. 21–58 [1970], str. 27.

²⁷ Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen ¹⁷1993 [1927], str. 22. Na tem mestu lahko le opozorimo na daljnosežno arheološko-geološko semantiko Heideggrovega razkrivajočega sistema »skritega«, »zakritega« in »zasutega« v njegovem glavnem delu. Pozornost pa zbujata to, da izpusti »potlačitev« in »pozabo«. Kot pripravljajno študijo za to temo prim. Stephan Günzel, »'Geschichtlicher Boden' – Nachphänomenologische Geophilosophie bei Heidegger und Deleuze«, v: *Phänomenologische Forschungen*, Ernst Wolfgang Orth in Karl-Heinz Lembeck (ur.), Meiner 2002, str. 51–85.

²⁸ Merleau-Ponty, sledeč Husserlu, nadalje opozori, da je že zgodovina sama tista, ki pogojuje specifično pot spoznanja: edinstvenost in skokovitost, odsotnost pravila, ki bi bilo nujno za jasne prognoze. – Vmesnost med usmerjeno »dialektiko« in historično »kontingentnostjo« Jacques Derrida, v modifikaciji heideggrovskega destrukcijskega koncepta, nazadnje označi kot »dekonstrukcijo«, s čimer – spričo vprašljivosti fenomenološkega načela avtentičnosti – zanj rekonstrukcijski vidik postane odvečen. Prim. Jacques Derrida, »Die différance«, prevod iz francoščine: Eva Pfaffenberger-Brückner, v: isti, *Randgänge der Philosophie*, Dunaj 1988 [1972], str. 29–52 in 318 isl.

»cikcaku empirične zgodovine«,²⁹ lahko arheologija postavi pod vprašaj in revidira »tradicionalno« zgodovino.

Husserlov rokopis C 16 IV

Kaj počne Husserl v svojem tekstu o arheologiji? – Sam ga na kratko povzame na zadevnem ovitku: »Povratno vpraševanje po jazu in subjektivnem v originalnosti.« S »povratnim vpraševanjem po« Husserl ne označuje nič drugega kot »redukcijo na«. Reducira se torej »na jaz in subjektivno«, kakor to »izvorno« je. Kar se pri tem reducira, je vedno zaznava ali to, kar je v njej zaznano. Kot smo že pokazali, je ta redukcija nemogoče početje, zaradi česar si Husserl na tem ter na drugih mestih prizadeva za transcendentno varianto redukcije. Transcendentne izpeljave pa tradicionalno niso nikakršne redukcije, temveč dedukcije. Te pa spet ne v logičnem, temveč pravnem smislu.³⁰ V transcendentni dedukciji znotraj danega (apriornega) sistema ne gre za (logično) izpeljevanje, temveč za pojasnjevanje pravnega zahtevka, na podlagi katerega lahko potem končno obravnavamo faktični primer, iz katerega izhaja razlikovanje *de facto* – *de iure*. Medtem ko Kant domneve o zaznavi, spominu in oblikovanju pojmov tako pojasnjuje *de iure*, s tem da nujne pogoje »demonstrira« v posamičnih prikazih (»ne more biti drugače, kajti ...«),³¹ jih Husserl »ekstrahira« iz zaznave v obliki »meditacije«³² ali kontemplacije.³³

17

[1962] – Glede sprejemanja in nadaljevanja Husserlove arheologije pri Merleau-Pontyju prim. Stephan Günzel, »Zur Archäologie von Erde, Leib und Lebenswelt – Grenzbestimmungen der Phänomenologien Husserls und Merleau-Pontys nach Nietzsche«, izšlo v: *Phänomenologisches Jahrbuch*, ur. Hans Reiner Sepp, Würzburg 2004.

²⁹ Maurice Merleau-Ponty, Das indirekte Sprechen und die Stimme des Schweigens, prevod iz francoščine: Hans Werner Arndt, v: isti, *Das Auge und der Geist. Philosophische Essays*, komentar in uvod Christian Bermes, Hamburg 2003 [1967], str. 111–175 [1952], str. 154.

³⁰ Prim. Dieter Henrich, Kant's Notion of a Deduction and the Methodological Background of the First *Critique*, v: *Kant's Transcendental Deductions. The Three Critiques and the Opus postumum*, ed. by Eckart Förster, Stanford 1989, str. 29–44, in Martin Heidegger, *Kant und das Problem der Metaphysik*, Friedrich-Wilhelm von Hermann (izd.), Frankfurt a. M. 1998 [1929], str. 85.

³¹ Tako Kant demonstrira možnost zakonitega privzema tal [Bodennahme], s tem ko pokaže, da zanihanje te pravice nasprotuje predpostavljeneemu pojmu izvorno »prostit tal«: *de iure* »prosto« je nekaj le, če je lahko faktično tudi »neprosto« – v primeru tal torej zasedeno. »Tla« so lahko *per se* zasedena (in torej lahko tudi »prosta«). Prim. Immanuel Kant, *Metaphysische Anfangsgründen der Rechtslehre* (1797), § 6.

³² Teга predikata si ne zaslužijo *Kartezijske meditacije*, pariška predavanja iz leta 1929, ki so bila prvič objavljena v francoščini leta 1931. – Šele kasneje načrtovana predelava in razširitev le-teh, ki

Ob tem je tekst deloma inscenacija tega postopka, ker meri na bolj ali manj končni rezultat.³⁴ Tudi vsebine niso nikakršna presenečenja: spet gre za opise tuje zavesti in horizontalnih struktur zaznavnega področja. Husserl nadalje evocira – dobesedno tako označeno – »estetiko čistih zaznavnih stvari«. ³⁵ Tekst se nahaja v kontekstu ponovne vzpostavitve problematike časovnosti, ki jo je ponovno obravnaval že leta 1905 in kot dokončano predložil za objavo leta 1928.³⁶ Običajno imamo čas za primarni čut [Sinn] notranjosti, subjektivnega doživljanja. Ta podmena je doživela svoj vrhunec s Henrijem Bergsonom: ta je »prostor« kot sfero kavzalnih potekov razlikoval od »časa« kot področja virtualnega nasploh, »v katerem« se spomin meša z zaznavo v zavestno »doživljanje«. ³⁷ Husserl pusti ločitev med zunanjim in notranjim čutom za seboj in skuša priti do opisa »konstitucije« prostora v času (zaznavnega toka). »Konstitucija« zdaj ustreza rekonstrukciji, kolikor (ponovno) opisujemo zaznavo, izhajajoč iz rezultata redukcije.

je nastala med pisanjem zaznamkov za fenomenološko arheologijo, zanj jih je pripravil asistent Eugen Fink, nam bolj približa »meditativni« moment redukcije: »Fenomenološko-reduktivno samoovedenje ni nikakršna človeku dosegljiva radikalnost, se torej sploh ne nahaja v horizontu človeških zmožnosti. Nasprotno, v udeležanju redukcije se dogaja samoovedenje popolnoma nove strukture: ni človek tisti, ki se oveda svojega sebstva, temveč transcendentna subjektiviteta, v kateri je samoobjektivacija zastrta s človekom, tako da se začne *dozvedno* kot človek, sebe kot človeka odpravi in usmeri k temelju: namreč usmeri k zadnjemu najbolj intimnemu življenjskemu temelju.« Eugen Fink, *VI Cartesianische Meditaion*, Teil 1, *Die Idee einer transzendentalen Methodenlehre. Texte aus dem Nachlass Edmund Husserls*, Hans Ebeling, Jann Holl in Guy van Kerckhoven (ur.), *Husserliana, Dokumente*, Bd. II/1, Dordrecht/Boston/London 1988, str. 10.

18

³³ »Kontemplacijo« je treba misliti obenem intranzitivno – v nasprotju z običajnim načinom uporabe – ter tranzitivno: ni le razmišljujoči potopljen vase, obenem motri tudi nekaj, česar se »oveda«, s tem ko to »kontemplira« in se tako nazadnje »prepusti« stvari.

³⁴ Kot je znano, je Husserl stenografiral, kar pomeni, da je lahko dosegel pri tem takšno hitrost, kakršno se dosega pri izurjenem tipkopisju, ki torej presega hitrost govorjenja. Tako je ta vrsta zapisovanja nekakšna simulacija mišljenja, kolikor bi bilo le-to linearno zapisano, in Husserlovi zadevni zaznamki – formalno gledano – so aдекватni protokoli mišljenja. »*Patos fenomenologije*« (Eugen Fink, *Was will die Phänomenologie Edmund Husserls?* »Die Phänomenologische Grundlegungs-idee« (v: isti, *Studien zur Phänomenologie 1930–1939, Phaenomenologica* 21, Den Haag 1966, str. 157–178 [1939], str. 162)) potemtakem ne ostaja le v bližini neposrednega izkustva, temveč predvsem tudi v njegovi retoriki in ne nazadnje v načinu njegovega zapisa.

³⁵ C 16 VI, list 76b. – Povzetek napisa na ovitku se glasi takole: »Povratno vprašanje po jazu in subjektivnem v originalnosti. Praoriginalnost in spomin – predočanja; jaz in moja svojskost. Jaz v svoji jazni habitualnosti (odločenosti). Vztrajaj oči subjekt (oseba) za svoj univerzum ‚bivajočega‘. Jaz kot oseba za druge, so-funkcija v živetij. Objektivno časenje nasproti mojemu samočasenju.«

³⁶ Prim. Hua X.

³⁷ Prim. Henri Bergson, *Materie und Gedächtnis. Eine Abhandlung über die Beziehung zwischen Körper und Geist*, prevod iz francoščine: Julius Frankenberger, uvod Erik Oger, Hamburg 1991 [1896].

Husserlova referenčna točka je njegova subjektiviteta raziskovalca: fenomenološka arheologija je arheologija njegovega lastnega doživljanja, zastopajočega vsako drugo subjektiviteto. To zelo kritizirano, ne nazadnje »do empirije sovražno« postopanje se ne dotika načina, po katerem arheološko razumevanje poteka in se v »cikcaku« odvija. Husserl opisuje zaznavo, s tem ko navede njene pogoje v skladu s svojo introspekcijo, ne da bi pri tem protokoliral postopek oblikovanja pravil kot abduktivno povratno navezavo na sam indukcijski postopek. Dejansko gre za tiho postopanje pri določitvi najdb, ki pogojuje interpretacijski postopek, vendar pa kot takšno ni zabeleženo. Pri tem prihaja do samokorektur, postavljanj pod vprašaj, odgovorov na vprašanja, ki se nahajajo zunaj teksta. Skupaj tvorijo fenomenološki cikcak – »[k]ot pri običajni arheologiji« ...

Fenomenološka *archaiologija*

Vendar pa je to le en, »modernejši« vidik Husserlove arheologije, ki se lahko navezuje na današnjo, poklasično arheologijo. Ob strani le-tega pa se nahaja še en, »arhaični« pojem arheologije v geološkem oz. geognostičnem smislu. Od Kanta naprej, ki je prevzel termin »filozofska arheologija«, ki je bil v obtoku od poznega 17. stoletja naprej,³⁸ se je ta termin navezoval na vprašanje začetka in konca (zemeljske) zgodovine. Ta »arheologija« je obenem »dokument« (v obliki poročila o stvarjenju) in »nauk o načelih«, ko določa tista (apriorna) pravila (mišljenja), pred katera se ne moremo vrniti. Ta lastnost pa je v Kantovem času tipična za obe področji: zgodovino zemlje *in* mišljenja. Niti geologija ni bila zmožna datirati zemeljski začetek (tako da bi se moralo poseči po »dokumentih«) niti niso tedaj bili zmožni opisati razvojnofizioloških osnov mišljenja.³⁹ Arheologija je bila večinoma »domneva« (tako pogosto rabljen

³⁸ Glej Ulrich Johannes Schneider, *Philosophische Archäologie und Archäologie der Philosophie: Kant und Foucault*.

³⁹ Značilno je, da Kant zanika možnost arheologije zemeljske narave (organskih oblik), vendar pa ne »neba« (zgodovine univerzuma). Tirnice zvezd je imel za inkorporirane zakone, katerih (spiralna) razporeditev dopušča sklepanje na začetek samega časa. – Ta, kasneje t. i. Kant-Laplaceova teorija, izhaja iz Kantove zgodnejše in anonimno objavljene razprave *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* iz leta 1755, od katere so zašli v knjigarne le redki primerki. Šele v drugi izdaji iz leta 1799 so prepoznali anticipacijo teorije matematika Pierra Simona de Laplacea iz *Exposition du système du monde*, ki je postala ponovno znana tri leta pred tem. Kanta je spodbudilo fizikalno-teološko delo Thomasa Wrighta *An original theory and new hypothesis of the Universe*. Pojem »filozofska arheologija« izvira ravno iz tega diskusijskega konteksta in označuje tekste in teorije, v katerih so podane informacije o začetku.

zgodovinskofilozofski termin razsvetljenstva) in je bila – kot v Kantovem primeru – odvisna od transcendentalno-deduktivnega postopanja.

Husserl zdaj po eni strani metodo dedukcije nadomesti z redukcijo, po drugi pa redefinira pojem začetka oz. izvora in se s tem odloči za drugega izmed pomenov arheologije, ki ju evocira Kant.⁴⁰ Ne gre več za začetek vseh biti v času, temveč za njihov izvor kot predmet zavesti: za njihov *temelj*.⁴¹ To poimenuje Husserl na začetku svojega osnutka arheologije z »archai«, »zadnjimi« storitvami, ki ustvarijo »bitni smisel«, h katerim se v redukciji – »odkopavanju« – vračamo in s katerimi je mogoče »v njihovih gradbenih členih skritih konstitutivnih zgradbah« rekonstruirati »izkustveni svet«.

Biti stvari pa se zdaj pridružuje tudi njihov »smisel«. – In le-ta (to je drugi glavni Husserlov paradoks – poleg redukcijskega postopka) ni le zunaj zaznave, temveč tokrat zunaj njenih pogojev. Nauk o načelih je namreč od Kanta naprej usmerjen ne le k izvoru v okviru kritike teoretične rabe uma, temveč – glede na kritiko praktičnega uma – tudi h koncu. (Tudi tukaj obstaja vzporednica s teološko-geološko celostno zastavitvijo vprašanja, ki jo zanima predvsem napovedljivost konca sveta, proces staranja zemlje.) Konec pa ni le »kam«, temveč tudi »čemu«, cilj in končni smoter – teleološki moment. Husserl ga vidi po eni strani – difuzno – v »humanosti«, po drugi – konkretnije in časovno povezano – v usodi Evrope (tridesetih let), pri čemer je »Evropa« spet šifra za (mesto vsake) humanost(-i).⁴² Proti koncu svoje miselne poti Husserl v zgodovini ali njeni materialnosti počasi prepozna konstitucijske pogoje, ki jih je zmeraj iskal. Teh pa ne sestavljajo inteligibilne invariante, temveč časovno materialno-strukturne variable, iz katerih le-te nastanejo. S tem se vprašanje po izvoru in vanj vpisani določitvi smotrov končno neločljivo poveže s fenomenološko arheologijo v obliki redukcijske metode – ne nazadnje v upanju, da bi se oba paradoksa medsebojno eliminirala.

⁴⁰ Husserl zadevnih mest pri Kantu, ki so bila objavljena šele leta 1942, ni mogel poznati. – Vsekakor je bil pomen tega pojma znan, Husserl pa izrecni dedič kantovske teleološke paradigme.

⁴¹ Ko je Husserl pisal svoj tekst o arheologiji, je Heidegger leta 1929 že odkril izvorni princip zaznavne konstitucije v shematizmu čistega razuma – izvorno tvorbo pojma – in fenomenološko arheologijo zvedel na Kanta. (Prim. Heidegger, *Kant n. n. m.* [ter op. 30], str. 88–113.)

⁴² Glede Husserlove humanistične arheologije prim. Angela Ales Bello, *Phänomenologische Archäologie und die Frage nach der westlichen Kultur*, v: *Recherche husserliennes*, Vol.8 (1997), str. 65–84.

»Historični apriori«

Tako denimo v iskanju »izvora« geometrije. – Ob tem deklinira Husserl nalogo na naslednji način: »Le razkritje bitno-splošne strukture, ki se nahaja v naši in vsaki pretekli ali prihodnji zgodovinski navzočnosti kot takšni, in, v celoti, le v razkritju konkretnega zgodovinskega časa, v katerem živimo, v katerem živi celotno naše človeštvo, glede na njegovo totalno bitno-splošno strukturo, le to razkritje lahko omogoči dejansko razumevajočo historičnost, uvidevno, v pravem smislu znanstveno. To je konkretni *historični apriori*, ki zajema vse bivajoče v zgodovinski porojenosti in nastajanju oziroma v njegovi bistveni biti kot tradicijo in posredujoče.«⁴³ S tem se Husserl v drugačni obliki vrača k svojemu lastnemu izhodiščnemu vprašanju na začetku svojega pisanja, ko se je spraševal po življenjskih (oz. psiholoških) »osnovah« aritmetike. Pred aritmetiko je namreč geometrija kot nazorni način računanja v pristnem smislu. Le-ta je bila tako kot v Pitagorovem primeru življenjsko-historično povezana z zemljemerstvom in novo porazdelitvijo njiv po ciklično se ponavljajočih poplavah nilskega obrežja. V obliki »čiste«, končno algebraične geometrije poznamo danes le še sedimente tega »historičnega apriorija«, ki je sam zaenkrat skrit.

Ravno spričo tega osrednjega primera lahko Husserlovo držo do »običajne arheologije« – ki je pač znanost o izvori in njihovem posredovanju, pri čemer,

⁴³ Hua VI, 380; kurziv S. G. – Husserl si je izraz »zgodovinski apriori« verjetno izposodil od Diltheya. –Tukaj citirani tekst *O izvoru geometrije kot intencionalno-zgodovinski problem* je iz zapuščine v nemščini najprej objavil Eugen Fink 15. januarja 1939 v spominski številki *Revue internationale de Philosophie* ob Husserlovi smrti. Medtem ko so tekst v Nemčiji ignorirali oz. razglasili za neobstoječega, je v francoski filozofiji postavil odločilne interpretacijske smernice. Štiri leta pred izidom *Besed in stvari* [nem. prev.: *Die Ordnung der Dinge*] je bil končno objavljen v francosščini, v Derridajevem prevodu, od koder si je izraz verjetno izposodil Foucault. Prim. Foucault, *Ordnung*, n. n. m. [glej tudi op. 3], 24 in 453. – Husserlova razmišljanja o možnosti fenomenologije zgodovine oz. odkritje zgodovine kot izvora smisla in pojava so nastala v kontekstu izdelave njegovih zadnjih javnih predavanj na Dunaju in v Pragi, ki so nedokončana izšla prvič leta 1936 v Beogradu z naslovom *Križa evropskih znanosti in transcendentalna fenomenologija* [Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentalen Phänomenologie]. Tudi tu govori Husserl o cikcaku, da bi se izognil »krogu« utemeljitve, ki ga je kasneje afirmirala hermenevtika: »Razumevanje začetkov je mogoče doseči v popolnosti le iz dane znanosti v njeni današnji podobi, s pogledom na njen razvoj. A brez razumevanja začetkov ostaja ta razvoj kot *razvoj smisla* nem. Ne preostane nam nič drugega: v ‚cikcaku‘ moramo iti naprej in nazaj; v izmenjavi mora eno pomagati drugemu. Relativno razčiščenje na eni strani prinaša marsikatero osvetlitev na drugi, ki pa sedaj odseva na nasprotni strani. Tako moramo v načinu obravnave zgodovine in njene kritike [...] pač stalno delati *zgodovinske skoke*, ki pa niso oddaljevanja, temveč nujnosti [...]« (Hua VI, 59).

kot poroča njegov zadnji asistent Fink, »obžaluje, da naj bi resnično posrečeni izraz [arheologija] za bistvo filozofije zasedla že pozitivna znanost«⁴⁴ – razložimo le z njegovim globoko ukoreninjenim zavračanjem »pozitivnosti«: nesmotrno opazovanje stvari, namreč njihovo golo katalogiziranje, nima le za sumljivo, temveč za dokazani razlog propada »duhovnega«, s tem ko se njegovi konstitucijski pogoji »poznanstvenijo«.⁴⁵ A že analogija obeh končnih postopkov, do katere je prišel Husserl sam, je pri tem pokazala približevanje k metodi »pozitivne« arheologije. Ravno način tvorjenja hipotez je zaznamovan s teleološko določitvijo preučevanja. Seveda hoče Husserl preko srednjeročnih ciljev materialne določitve prepoznati dolgoročni cilj: smoter človeka po samem sebi. Arheologija, ki to ohranja, je vendarle dober nasvet, saj je bila klasična arheologija ravno v Husserlovem času prepuščena kulturnemu nacionalizmu. Tako kot Kant je tudi Husserl spregledal, da smoter humanosti ni dan že v definiciji le-te kot analitična sodba. – V tem navsezadnje tiči trajna vrednost Foucaultove arheologije: da je »človeka« prepoznala kot zgodovinsko fikcijo.⁴⁶

Prevedel Jože Hrovat

22

⁴⁴ Fink, »Problemen der Phänomenologie«, n. n. m. [glej tudi op. 5], 199. – V svoji publikaciji Husserl tega izraza ne uporablja. V posthumno objavljenem drugem delu svojega predavanja iz zimskega semestra 1923/24 o *Teoriji fenomenološke redukcije* določi Husserl formalnost fenomenologije kot metode redukcije tako, »da naj bi bila pod tem naslovom nujna znanost, ki kot resnična ‚arheologija‘ v sebi zajemajoče sistematično raziskuje tisto poslednje-izvorno in vse izvore biti in resnice in naj bi nas v nadaljevanju poučila, kako lahko iz tega prairzvirava vseh mnenj in veljav pride do najvišje in zadnje oblike uma katero koli spoznanje, v absolutno utemeljenost in upravičenost, v zadnje zamisljivo razsvetljenstvo čuta in postavitev prava« (Hua VIII, 29 isl., kurziv S. G.).

⁴⁵ Iz dvoreznega zagovora »vrednostne nevtralnosti« Maxa Webra izhaja, da je v okviru kritike racionalnosti »hladni pogled« pozitivizma kriv za ohladitev socialnega samega. – Husserlovo odvrnitev moramo torej ocenjevati kot toliko bolj tendenciozno, kolikor zahteva sam za izvajanje redukcije nujno vzdržanje od sodbe (*epoché*), ki je strogo pozitivistično načelo.

⁴⁶ Že Husserl se nagiba k dvojnosti genitivus subjectivus ter objectivus tega izraza, ko k temu pritegne »apriori zgodovinskosti« (Hua VI, 381), čeprav ima pred očmi predvsem vnaprejšnjo razgrnitev zgodovine in ne takoj vsakokratnega zgodovinskega dispozitiva. Foucault bo prenesel tistega iz konca 18. stoletja in zanj uporabil izraz »historičnost« (Foucault, *Ordnung*, n. n. m. [glej še op. 3], 337). Ta, »apriori zgodovinskosti« nastane s temporalizacijo (naravnih) stvari in se konča kot razkroj človeka v njegovi samo-historizaciji.